

Universitat
de les Illes Balears

Títol: Importància de la filosofia durant l'etapa educativa dels joves i el projecte Filosofia 3/18

NOM AUTOR: Sandra Catchot Sancho

Memòria del Treball de Fi de Màster

Màster Universitari en Formació del Professorat de Secundària i Batxillerat
(Especialitat/Itinerari de Filosofia _____)

de la

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

Curs Acadèmic 2016/2017

Data 18 juliol 2007

Nom Tutor del Treball Joan Coll Pons

Nom Cotutor (si escau) _____

Índex

1. Resum i paraules clau	pàg. 2
2. Justificació de l'elecció del tema	pàg. 3
3. Objectius del treball	pàg. 4
4. Estat de la qüestió	pàg. 4
4.1. Estat general de l'ensenyament de la Filosofia a Espanya i, concretament, a Menorca a nivell normatiu amb l'aplicació de la LOMCE	pàg. 4
4.2. Conseqüències principals del desterrament de la Filosofia durant l'etapa educativa	pàg. 6
4.3. El projecte Filosofia 3/18 i la seva metodologia.....	pàg. 8
4.4. Es coneix i es posa en pràctica el projecte Filosofia 3/18 a Menorca?	pàg. 21
5. Proposta personal	pàg. 24
5.1. És possible dur a terme projectes com el de Filosofia 3/18 a Menorca?	pàg. 25
5.2. Com aplicar un projecte com aquest a Secundària	pàg. 28
5.3. Proposta personal d'aplicació del projecte mitjançant diverses activitats tant a nivell d'ESO com a nivell de Batxillerat	pàg. 33
6. Conclusions	pàg. 40
7. Referències bibliogràfiques	pàg. 42
8. Bibliografia	pàg. 43
9. Annexos	pàg. 44

1. Resum i paraules clau

Paraules clau

Filosofia – Pedagogia – Habilitats – Pensament – Fer – Saber – Ser

Resum

Aquest treball té com a objectiu explicar la difícil situació en la que es troba l'ensenyament de la Filosofia a les aules del nostre país, així com també defensar els beneficis que la filosofia pot aportar en l'aprenentatge dels alumnes, centrant-me, sobretot, en els nivells de Secundària i Batxillerat. Aquesta defensa té com a base principal un projecte anomenat 'Filosofia 3/18', coordinat per la Irene de Puig i posat a la pràctica a Catalunya. D'aquesta manera, i seguint les bases i la metodologia d'aquest projecte, faig també una proposta personal dels canvis que serien necessaris a Menorca per poder aplicar un projecte similar a les nostres aules i, sobretot, posant exemples pràctics de recursos i activitats que es podrien realitzar a dia d'avui tant a nivell d'ESO com a nivell de Batxillerat.

2. Justificació de l'elecció del tema

He decidit fer el treball final de màster sobre aquest tema ja que, des que vaig cursar 2n a la Llicenciatura de Filosofia, m'he plantejat (directa i indirectament) per a què serveix la Filosofia i quines són les coses positives que pot aportar a la nostra societat actual. A més, sempre he notat un rebuig general envers la Filosofia i reconec que molta gent desconeix per complert el que realment és.

A tot això s'ha d'afegir que, en els darrers anys, el nostre govern ha reduït encara més el seu interès cap a l'ensenyament de la Filosofia a les aules d'ESO i Batxillerat. I dic "encara més" perquè el govern del nostre país no reconeix el valor de la Filosofia dins el món educatiu, no considera que sigui una matèria necessària, a nivell de productivitat futura, referint-se a que els alumnes no la necessiten per poder trobar una feina i fer país, dit d'una manera més entenedora.

A part d'aquestes raons, que explicaré amb més detall durant el treball, també volia destacar que des de sempre m'ha interessat molt tot el món de l'educació, el fet de poder transmetre allò que t'agrada a altres persones i poder-ho fer d'una manera motivadora, una manera que tingui els alumnes sempre amb la curiositat encesa. És precisament el que em passa amb la Filosofia i és per aquest motiu que he volgut fer una defensa d'aquesta matèria dins la nostra educació, sobretot donant importància a totes aquelles habilitats que es treballen fent filosofia i que són molt positives pel desenvolupament dels alumnes tant com a persones com a futurs ciutadans d'una democràcia. A més, vull demostrar que és possible fer Filosofia des dels 3 anys fins als 18, tant a l'escola com a l'institut, sobretot proposant exemples metodològics pràctics per fer Filosofia tant a ESO com a Batxillerat.

3. Objectius del treball

Els objectius principals d'aquest treball són els següents:

- 1) Explicar el lloc que ocupa, actualment, la Filosofia en l'ensenyament del nostre país i els problemes que comporta el seu desterrament
- 2) Fer una defensa de la Filosofia dins la nostra societat actual i, concretament, durant l'etapa educativa
- 3) Proposar un model d'ensenyament de la Filosofia des dels 3 anys fins els 18 (fent referència al "Projecte Filosofia 3/18" de Matthew Lipman)
- 4) Proposar, personalment, diverses aplicacions que es podrien posar a la pràctica a l'aula tant a nivell d'ESO com a nivell de Batxillerat.

4. Estat de la qüestió

4.1. Estat general de l'ensenyament de la Filosofia a Espanya i, concretament, a Menorca a nivell normatiu amb l'aplicació de la LOMCE.

Actualment, l'ensenyament de la Filosofia a Espanya s'ha vist marginat per la darrera llei educativa (LOMCE) que va entrar en vigor l'any 2013 i que es va començar a aplicar l'any 2014. D'aquesta forma, i després d'aquesta nova reforma, per una part, les assignatures que fins el moment s'impartien a ESO i Batxillerat com són 'Història de la Filosofia' de 2n de Batxillerat i 'Valors Ètics' d'ESO han perdut la seva obligatorietat, tot i que la decisió final l'ha de prendre cada Comunitat Autònoma. Per una altra banda, i pel que fa a la matèria de 'Filosofia' de 1r de Batxillerat, es manté igual, obligatòria a totes les modalitats.

Amb aquesta nova situació, és molt possible que un alumne que acaba Batxillerat només hagi tingut contacte amb la Filosofia a 1r i això suposa, com diu Emilio Lledó a l'article d'Altarés (2015)

La mort de la riquesa més gran d'un país, que és la cultura. La filosofia ocupa una funció essencial, perquè ens obliga a pensar sobre la llengua, sobre el bé, sobre la justícia, sobre el que som, sobre la veritat. Des dels grecs, els filòsofs sempre han sigut la consciència crítica d'una època.

Així, després de l'aplicació de la LOMCE, l'ensenyament de la Filosofia queda completament marginat, fet que planteja moltes conseqüències que explicaré amb més detall a l'apartat següent d'aquest treball.

Si ens centrem en el cas concret de Menorca, i després de mirar la normativa educativa de la nostra Comunitat Autònoma, les Illes Balears, comprovem que la obligatorietat i les hores lectives de les matèries relacionades amb la Filosofia són les següents:

- **Valors Ètics** (de 1r a 4t d'ESO): Matèria optativa, els alumnes han d'escollir entre Valors Ètics i Religió. S'imparteix 1h setmanal.
- **Filosofia** (4t d'ESO): Matèria específica, els alumnes la poden escollir d'entre moltes altres. S'imparteix 3h setmanals.
- **Filosofia** (1r de Batxillerat): Matèria troncal. S'imparteix 3h setmanals.
- **Història de la Filosofia** (2n de Batxillerat): Matèria específica, obligatòria a les modalitats de Ciències, Humanitats i Ciències socials. S'imparteix 3h setmanals.

Com podem veure, a les Illes Balears, la Filosofia segueix sent obligatòria a 1r de Batxillerat en totes les modalitats però en el cas d'Història de la Filosofia a 2n perd la seva obligatorietat a la modalitat d'Arts. Pel que fa a l'assignatura de Valors Ètics, també perd la seva obligatorietat, ja que els alumnes també poden optar per escollir Religió.

D'aquesta forma, podem veure que se segueix bàsicament la normativa general, tot i que hi ha que destacar que a les Illes Balears, la matèria d'Història de la Filosofia de 2n segueix sent obligatòria a les modalitats de Ciències, Ciències Socials i Humanitats, fet que considero del tot positiu per l'objectiu que es vol aconseguir.

Encara així, i des del meu punt de vista, les hores lectives dedicades a la pràctica i estudi de la Filosofia durant el procés educatiu a les Illes Balears són molt reduïdes. Si fem un anàlisi de la situació, a nivell general, podem concloure que la pràctica i estudi de la Filosofia no es dona en cap moment de l'etapa d'Educació Primària i que durant la ESO és totalment optativa. Això ens confirma

el que hem dit abans, és molt possible que un alumne no tingui contacte directe amb la Filosofia fins que arriba a 1r de Batxillerat (si és que l'alumne opta per aquest itinerari educatiu).

Les conseqüències d'aquests canvis en l'ensenyament de la Filosofia han suposat un gran rebuig per part de tota la comunitat de professors de Filosofia que, amb el suport de la xarxa espanyola de Filosofia (RED), han dut a terme diverses peticions al Ministeri d'Educació i el Congrés dels diputats com, per exemple, la recollida de firmes al portal 'Change.org' on es demana que la Filosofia no sigui expulsada de les aules amb el lema *#SalvemoslaFilosofía* i que, a dia d'avui, ja té registrades més de 184.000 firmes.

Pel que sembla, finalment el Ministeri d'Educació vol fer canvis a les lleis educatives i es parla d'un Pacte Educatiu, on la Filosofia tornaria a ser obligatòria a nivell d'ESO, amb matèries com Ètica o Valors Ètics. Ara bé, s'haurà de veure com finalitzen les negociacions i quin lloc li atorguen a l'estudi i pràctica de la Filosofia.

4.2. Conseqüències principals del desterrament de la Filosofia durant l'etapa educativa

Les conseqüències principals del desterrament de la Filosofia o, més ben dit, de la no pràctica de la Filosofia durant les diferents etapes educatives són diverses. En aquest apartat intentaré fer referència a les conseqüències que considero més importants.

En primer lloc, la Filosofia contribueix de manera molt important a la formació de ciutadans ja que, a través d'ella, s'exercita la capacitat de judici, que és l'element fonamental de tota democràcia. A més, suprimir la Filosofia suposa suprimir la capacitat de raonar, és a dir, que els alumnes no tinguin els instruments necessaris per poder dur a terme una reflexió racional sobre els valors, el bé moral i la justícia.

Com tots sabem, els plans educatius no són neutrals ja que darrere d'ells sempre hi ha uns interessos i una ideologia. Si recordem la nostra història, descobrim

que el sistema educatiu prussià, en el que s'inspira la pedagogia tradicional, es basava en una disciplina on es buscava que els estudiants fossin submisos i haguessin d'obeir sense la capacitat de qüestionar. A més, tenien que aprendre els sabers instrumentals que els hi servien per ser eficients, eliminant la individualitat, l'originalitat i el pensament crític.

Què busquen els plans educatius actuals? Està pensada l'educació perquè arribem a ser feliços? Ajuda a que siguem persones crítiques i autònomes? O és possible que només busqui que siguem persones dòcils i obedients?

En els darrers anys, s'ha observat que la tendència principal en els plans educatius és reduir o eliminar aquelles disciplines que es poden englobar dins el terme d'Humanitats, al mateix temps que augmenta el pes dels sabers científics i tècnics. Després de tot, el que es pensa és que si el que volem és construir un mur, el que necessitem són sabers tècnics, no llegir a Plató o Nietzsche.

La filosofia serveix per analitzar críticament les nostres idees i les idees que dominen el món, per ser conscients i intentar millorar-les, per reflexionar i saber dialogar entre nosaltres.

Així, des del meu punt de vista, reconec que hi ha poques matèries on es demani als alumnes que pensin per ells mateixos, de manera autònoma, que reflexionin d'una manera profunda sobre quines són les nostres idees i si aquestes idees es poden millorar. A més, la Filosofia també serveix per interrogar-se sobre les coses que passen al nostre voltant i els murs que van construït aquells que governen i dicten les normes que ha de seguir la societat. D'aquesta manera, la Filosofia, com hem dit, no serveix per construir murs però pot servir per enderrocar-los.

En segon lloc, cal fer referència a que una altra de les conseqüències de desterrar la Filosofia de les aules és perdre la possibilitat d'adquirir certes capacitats i habilitats que poden ajudar als alumnes amb altres matèries i en la seva vida personal. Em refereixo concretament a les habilitats de pensament (thinking skills) com, per exemple, l'habilitat de recerca, de conceptualització, de

raonament, així com també altres habilitats socials com l'assertivitat, l'empatia, les conductes verbals i les conductes no verbals, entre d'altres.

Així, el problema principal seria que, com afirma la filòsofa Martha Nussbam a l'article de Lescano (2015)

Ansiosas de lucro nacional, las naciones y sus sistemas de educación, están descartando descuidadamente habilidades que son necesarias para mantener vivas las democracias. Si esta tendencia continúa, las naciones de todo el mundo pronto estarán produciendo generaciones de máquinas útiles, en lugar de ciudadanos completos que puedan pensar por sí mismos, criticar la tradición y entender el significado de los sufrimientos y los logros de otra persona.

Com ja sabem, molts dels nostres alumnes llegeixen però els hi costa molt entendre allò que llegeixen. És per aquest motiu que necessiten desenvolupar aquestes habilitats de pensament sobre les que parlarem més endavant.

A més, i ja per acabar, vull destacar que desterrant la Filosofia, es desterra el diàleg filosòfic a les aules, aquell diàleg que sobrepassa al diàleg normal, aquell diàleg que va al fons de la qüestió, al concepte, aquell que parteix d'una imparcialitat i es qüestiona constantment, aquell que fa que els alumnes, sense adonar-se'n, estiguin educant la seva raonabilitat. En conseqüència, amb el desterrament del diàleg filosòfic, es desterra qualsevol possibilitat d'un diàleg crític, creatiu i curós.

4.3. El projecte Filosofia 3/18 i la seva metodologia

Després d'haver vist una visió general de la posició que ocupa l'ensenyament de la Filosofia, a nivell general, tant a Espanya com a Menorca i reconèixer que, amb l'aplicació de la LOMCE, ha estat del tot desterrada i les conseqüències que això suposa, és hora d'aportar un poc de llum i esperança pel que fa a la Filosofia i a la seva pràctica i estudi a les aules.

D'aquesta manera, vull fer referència al projecte Filosofia 3/18 que és un projecte que des de fa 25 anys s'encarrega d'introduir la Filosofia a diverses escoles de Catalunya. Aquest projecte es du a terme a partir del projecte original que va ser

elaborat a Nova York per Matthew Lipman i Ann Sharp amb el nom de *Philosophy for Children*.

El projecte Filosofia 3/18, com ens explica la seva directora i coordinadora Irene de Puig (2012)

està articulat pels cicles tant d'Infantil i Primària com d'Educació Secundària i Batxillerat. El currículum de Filosofia 3/18 està format per set programes. Cada programa està previst per a dos cursos lectius – tret del programa d'Infantil -, amb certa flexibilitat, tenint en compte les característiques de les aules i la composició del grup classe. Els llibres de l'estudiant són, en general, relats que, a través de personatges i situacions quotidianes, van desgranant conceptes fonamentals de la història del pensament de manera viva i atractiva, tot provocant la curiositat dels estudiants. El text serveix de detonant per encoratjar l'alumnat a pensar.

Així, i com ens explica la Irene, podem comprovar que es tracta d'un projecte que té com a objectiu fer filosofia amb els alumnes, des dels 3 anys fins els 18, és a dir, motivar-los i guiar-los a pensar millor sobre temes que des de fa molt temps s'han considerat filosòfics i que encara conserven la seva actualitat.

Com és possible fer filosofia amb aquesta metodologia? A través d'uns recursos que inciten a l'alumnat a pensar sobre el que es treballa, tant pot ser una lectura, una pel·lícula, una obra d'art, etc. En certa mesura, molts dels recursos que tenim al nostre voltant, poden servir perfectament per obrir un debat i poder reflexionar conjuntament sobre el tema en qüestió.

Veiem, així, que existeixen alternatives a la metodologia que s'utilitza actualment a les aules. Tant pel que fa a fer filosofia des dels 3 anys, que no ho contempla en cap moment la normativa educativa del nostre país, com pel que fa al fet de fer filosofia d'una forma diferent, i no com s'ha fet sempre, és a dir, a través de l'estudi dels autors bàsics i de forma mecànica, sense la reflexió i el diàleg que és el que caracteritza a la filosofia.

Així, el Grup IREF (2017) presenta el projecte Filosofia 3/18 com

un currículum ampli i sistemàtic que té com a objectiu reforçar les habilitats del pensament dels estudiants, partint de la filosofia com a disciplina fonamental. Es tracta d'un projecte que concreta el desig general

d'ensenyar a pensar i pretén desenvolupar les habilitats cognitives dels estudiants, tot ajudant-los a comprendre les matèries d'estudi, a fer-los més conscients de la riquesa del bagatge intel·lectual heretat i a preparar-los en la raonabilitat per a la participació en un món democràtic.¹

Per tant, els objectius principals d'aquest projecte són els següents:

1. Desenvolupar un pensament crític, és a dir, un pensament que sàpiga emprar criteris fiables, que sigui sensible al context i sigui autocorrectiu.
2. Desenvolupar un pensament creatiu, és a dir, un pensament flexible, apropiat i imaginatiu.
3. Desenvolupar un pensament curós que sigui sensible i contempli la dimensió afectiva de les relacions.
4. Desenvolupar les habilitats lògiques, les de recerca, les d'organització de la informació i les de traducció a través de certes activitats amb l'objectiu de pensar millor per un mateix.

Lipman va descobrir que la Filosofia tenia propietats educatives, és a dir, certes capacitats que la feien atractiva per a l'educació. Així, el que es busca amb aquest projecte no és només que els alumnes aprenguin filosofia, sinó que aprenguin i poder-los ajudar a pensar millor per si mateixos des d'una perspectiva democràtica, o millor dit, ajudar-los a desenvolupar un pensament crític, creatiu i curós. Com és possible això? Fent-los pensar sobre el seu propi pensament, és a dir, a través de la metacognició. Per aquest motiu, la disciplina filosòfica és la que destaca d'entre totes les altres disciplines.

I què vol dir pensar millor per si mateix des d'una perspectiva democràtica?

Com tots sabem, el verb 'pensar' és un concepte molt ampli que fa referència a diverses operacions o activitats mentals que tenen com a objectiu emetre un judici o a tenir una opinió sobre una cosa o un fet. D'aquesta forma, pensar engloba una gran quantitat d'actes mentals: creure, voler, opinar, jutjar, valorar, reflexionar, calcular, inventar, recordar, etc...

¹ GrupIref. (2017). Què és el projecte Filosofia 3/18?. Catalunya: GrupIref. Recuperat de: <http://www.grupiref.org/#GrupIREF/RECURSOS>

Lipman (1998) ens recorda al seu llibre *Filosofía en el aula* que

Nadie sabe muy bien como sucede, pero el acto de pensar está tan íntimamente ligado al lenguaje que podemos sospechar con fundamento que aprender a hablar, a pensar y a razonar son actividades estrechamente ligadas entre sí. Podríamos decir que si observamos a los niños cuando aprenden a hablar podemos hallar la explicación a cómo aprenden a razonar.

Però... es pot ensenyar a pensar? Podem ajudar als nostres alumnes a pensar millor?

Com sabem, el pensament es formula a través del llenguatge i el llenguatge permet al pensament tractar idees, conceptes i problemes. Així, pensament i llenguatge són dos parts d'un sol procés de coneixement. La forma lingüística no és només la condició de transmissió, no és només el mitjà per a comunicar-se, sinó que és la condició de la realització del pensament.

Pensem gràcies al llenguatge, per tant la llengua que parlem estructura el model del nostre pensament. A més, tal i com ens comenta Terricabras (1999)

Los primeros pensamientos y el mismo hábito de pensar se adquieren gracias a la educación y a la experiencia de comunidad hecha con otras personas. Claro está, con todo, que tanto la educación como las experiencias humanas son eminentemente lingüísticas y que el lenguaje tiene, pues, una importancia extraordinaria en la configuración de nuestros pensamientos y de toda nuestra personalidad.

Podem dir, doncs, que el llenguatge és necessari tant per a la construcció i desenvolupament de la cultura, com per a la intel·ligència i el pensament. De fet, és el llenguatge, juntament amb la seva capacitat de raonar, el que ha fet que l'ésser humà sigui ésser humà.

D'alguna manera, sigui millor o pitjor, tots pensem. L'objectiu del projecte Filosofia 3/18 és ajudar als alumnes a pensar millor, en dos sentits diferents. Per una part tenint en compte l'eficàcia del pensament i, per l'altra, tenint en compte la bondat del mateix pensament. Com? Amb l'ajuda de la lògica i l'ètica. Per exemple, a través de la lògica es pot aprendre a fer inferències, oferir raons convincents, descobrir supòsits, establir classificacions, definir, descriure, entre moltes altres habilitats. Ara bé, no es tracta d'aprendre lògica pura, sinó més bé

de practicar la lògica implícita en el llenguatge com a condició necessària per aprendre a pensar millor.

A part d'aquesta vessant més intel·lectual, hem de tenir en compte que per pensar millor també hem d'incloure una part més moral. Com diu Lipman (2013)

Podemos adquirir una habilidad, pero utilizarla incorrectamente. Por ejemplo, del mismo modo que podemos aprender a usar hábilmente el cuchillo y después usarlo de manera antisocial, podemos saber perfectamente qué significa diferenciar, pero debemos saber en qué contexto usar la diferencia: en un contexto de lucha racial, por ejemplo, habría que ser muy prudente a la hora de usar dicha habilidad.

Per tant, millorar aquestes habilitats de pensament (a través de la lògica i l'ètica) és un dels objectius principals que es proposa el projecte Filosofia 3/18.

Tenint en compte que ja tenim una idea més clara del que vol dir 'pensar millor', ara hem d'aclarir què vol dir 'pensar per un mateix'. Segons Lipman (2003)

Se entienden por pensadores autónomos aquellos que 'piensan por sí mismos', que no siguen a ciegas lo que los otros dicen y hacen, sino que realizan sus propios juicios sobre los acontecimientos, forman su propia comprensión del mundo y construyen sus propias concepciones sobre la clase de personas que quieren ser y el tipo de mundo en el que quieren vivir. (pàg.62)

Així que o ajudem als nostres alumnes a pensar per si mateixos o d'altres acabaran pensant per ells.

Pensar per si mateix exigeix:

- Principi d'autonomia: pensar per si mateix i no per un altre. No som només intel·ligents, sinó que tenim una manera de ser intel·ligents. Fa referència al valor de DIGNITAT.
- Principi de reciprocitat: si un s'estima a si mateix també sap acceptar a l'altre i sap posar-se en el seu lloc. És necessari resoldre conflictes a partir de diferents punts de vista. Assumeix el valor del RESPECTE per l'altre.

- Principi de reflexivitat: és a dir, ser coherent o conseqüent amb un mateix. Exigeix per tant un coneixement sobre un mateix i un grau d'acord que ens porta a la RESPONSABILITAT.

Així, i com diu Lipman (2003), els nens i joves:

Deben aprender que el mundo en el que viven no es tan ingenuo como parece, que la violencia contra los inocentes y los poco favorecidos sólo se puede definir como injusticia aunque se pretenda convencer a las víctimas de que ellas mismas son los propios verdugos y que se lo han buscado. Si las escuelas fueran capaces de formar en la capacidad de juicio, ellos se podrían proteger de los prejuicios y de las manipulaciones que provienen del adoctrinamiento. Entonces tendríamos productores y consumidores más conscientes, mejores ciudadanos, padres y madres. (pàg.228)

En conclusió, si pensar – a través de l'etimologia de 'logos' que significa tant 'paraula' com 'pensament' – ens condueix al diàleg, 'millor' es refereix als hàbits intel·lectuals i als hàbits morals, i 'per si mateix' ens condueix directament a l'autonomia del subjecte, és a dir, a la persona educada i al ciutadà responsable.

És en aquest moment quan hem d'incidir en la metodologia que s'utilitza en aquest projecte. Com ja hem dit, el projecte Filosofia 3/18 segueix un currículum adaptat a partir del currículum original que va ser elaborat per Matthew Lipman (Philosophy for Children). L'objectiu principal és dur a la praxi les propietats pràctiques de la filosofia, és a dir, l'anàlisi del pensament, la recerca de sentit, el diàleg filosòfic i moltes altres habilitats que són importants per a tothom.

La pròpia filosofia ja és anàlisi del pensament, per tant, si volem ajudar als alumnes a que pensin millor, la filosofia es converteix en la disciplina ideal per aconseguir l'objectiu desitjat, ja que és aquesta disciplina la que analitza el propi pensament, la filosofia és un pensar sobre el pensar. De fet, la filosofia no té un altre instrument que no sigui el pensament mateix, no té fets, com la ciència. La filosofia només disposa del llenguatge i de l'anàlisi d'aquest llenguatge.

La filosofia neix amb la recerca de sentit, és a dir, la idea de que tenim una cosa al nostre davant que no entenem i que volem entendre. Com sabem, els filòsofs, sempre han dialogat entre ells, i és així com a través del diàleg es pot potenciar el fet de fer pensar als altres.

A més, la filosofia toca qüestions que són importants per tothom, qüestions sobre les que es vol buscar un sentit. Qüestions a partir de les quals es fàcil introduir i començar un diàleg.

Així, el projecte Filosofia 3/18 pren el diàleg filosòfic com a fil conductor de totes les activitats que es realitzen a l'aula i la comunitat d'investigació com a model organitzatiu permanent.

Per acabar aquest apartat, m'agradaria fer un resum general del currículum que contempla el projecte Filosofia 3/18, tot fent referència a les lectures i recursos que utilitzen, així com també explicar per sobre els temes que es van treballant.

Currículum Filosofia 3/18

- Educació Infantil
Programa – Jugar a pensar
Llibre – Jugar a pensar

- Educació Primària (1r i 2n)
Programa – Pensar amb els sentits
Llibre – Pébili

- Educació Primària (3r i 4t)
Programa: Filosofia de la naturalesa
Llibre: Kio i Gus

- Educació Primària (5è i 6è)
Programa: Filosofia del llenguatge
Llibre: Pimi

- Educació Secundària (1r i 2n)
Programa: Lògica
Llibre: El descobriment d'en Harry

- Educació Secundària (3r i 4t)

Programa: Ètica

Llibre: Elisa

- Batxillerat
Programa: Estètica
Llibre: Suki
- Batxillerat
Programa: Filosofia social i política
Llibre: Mark
- Batxillerat
Programa: CINÈFIL – Cine i filosofia

A continuació, vull fer un breu resum sobre aquest material didàctic que s'utilitza per dur a terme el projecte. Destacar que a cada nivell també hi ha un 'Manual del professor' amb moltes eines i recursos importants per posar a la pràctica a l'aula.

En primer lloc, i pel que fa al nivell d'Infantil, el llibre de lectura conté diversos contes coneguts arreu de món com, per exemple, 'El patito feo', 'Garbacito' o 'La bella durmiente', entre d'altres. A través d'aquests contes es fan diverses reflexions i activitats que ajudaran als nostres alumnes a desenvolupar i millorar les seves habilitats de pensament.

Pel que fa al nivell de Primària, en primer lloc, tenim el programa 'Pensar amb els sentits', destinat a l'alumnat de 1r i 2n. L'objectiu principal d'aquest programa és, com molt bé diu el nom, treballar sobre els sentits. S'aplica tant a l'exploració dels nostres sentits com a la formació de la pròpia identitat.

En què consisteix l'educació sensorial? Bàsicament en aprofitar i provocar les ocasions que aguditzin les nostres percepcions, és a dir, aprofitar tots els esdeveniments quotidians de l'aula per centrar l'atenció sobre els diversos sentits, fer activitats perceptives que ajudin a aguditzar aquesta percepció i

proposar un diàleg filosòfic per interioritzar i compartir l'experiència, afavorint així la transferència.

En aquest programa s'utilitza el llibre de 'Pébili'. Aquest conte s'inicia a partir de la proposta d'Andersen 'El duende y el tendero', segueix amb el nucli de 'La noche de San Silvestre' de Apel·les Mestres i acaba amb una combinació. A les dues històries, la figura del follet és capital, ja que és el personatge que dirigeix els esdeveniments.

Pébili és un relat de 10 capítols, il·lustrat per Cristina Subirats, que segueix les aventures d'un follet que ens transporta al regne de la imaginació. Pébili ens apropa al món dels sentits i ens prepara per estar més receptius al món de la percepció.

Pébili és un follet cotilla que espia a un estudiant rellogat a un porxo d'una casa de botiguers i que és un gran amant de la poesia. Pébili, gràcies a l'estudiant, acaba descobrint la poesia i s'aficiona a la lectura. Aquest és el nus central i el fet que canvia la vida del protagonista.

Aquesta història màgica ens permet tractar, amb humor, alguns temes filosòfics com aspectes d'ètica, d'estètica, d'antropologia, d'epistemologia, etc.

Pel que fa al programa de filosofia de la naturalesa de 3r i 4t de Primària, comentar que es tracta d'un programa que té com a objectiu fer reflexionar als alumnes sobre l'entorn, és a dir, sobre temes de zoologia i ecologia, tot i que no pretén reemplaçar el paper de la comprensió de la natura que es fa des d'altres disciplines a través de l'observació i l'experimentació.

Com sabem, aprendre els resultats de les recerques científiques no garanteix una bona educació en ciències, sinó que fa falta ensenyar a pensar científicament. I pensar científicament vol dir ser capaç de fer-se preguntes que es fan els científics, estar atents als aspectes més problemàtics de la investigació, ser crítics amb els procediments, saber distingir, relacionar, connectar, etc.

Per exemple, és necessari distingir entre problemes d'Ecologia i problemes ecològics: els problemes d'ecologia són exclusivament científics: estudien la

manera com actua un determinat factor, les possibles solucions a una determinada situació. Els problemes ecològics són la vessant més social i moral dels problemes que tracta l'ecologia, perquè impliquen comportaments, impliquen acció. Així des de l'òptica de la Filosofia 3/18, es necessari crear una consciència ecològica. Es tracta d'anar més enllà dels coneixements, fa falta entrar al terreny de la comprensió.

D'aquesta manera, el llibre del programa anomenat 'Kio i Gus' tracta sobre zoologia i ecologia però no pretén reemplaçar el paper de la comprensió de la natura, com hem dit abans. No és un llibre de ciències naturals, ni explica les nocions bàsiques, sinó que és un programa d'educació científica (reprodueix el procés i les experiències per les que passa un científic fins a arribar a les seves conclusions).

El relat consisteix en conversacions entre Kio i Gus sobre el llenguatge, les idees, els animals, la gent i les coses. Els protagonistes s'admiren del contrast entre les creences i la realitat, entre la por i el coratge, el que diem i el que fem, la veritat i la bellesa. Així, els personatges s'interessen per conceptes com espai i temps i per les relacions que hi ha entre el llenguatge i el món.

Després d'aquest programa, i quan els alumnes estan familiaritzats amb el coneixement de la realitat plural i canviant, estan preparats per entrar en la discussió sobre el llenguatge, és a dir, per poder fer el programa sobre filosofia del llenguatge adreçat a 5è i 6è de Primària.

Aquest programa tracta sobre el llenguatge i la seva relació amb el món, aprofundint en el raonament analògic que és punt de partida tant de les ciències com de les arts. Les comparacions, símls i metàfores ens duen a ampliar les expressions del llenguatge, aprenent a jugar amb l'ambigüitat.

Amb el llibre de lectura Pixie es cultiven les arts del raonament, sobretot les analogies. Bàsicament tracta sobre l'activitat mental d'una nena normal, en relació a la seva família, escola i amics. La historia és plena de petites trampes conceptuals que fan que els estudiants que la llegeixen se sentin interpel·lats i sorpresos per les habilitats dialèctiques del llenguatge.

Pel que fa als programes d'Educació Secundària, tenim, per una part, el programa de Lògica i, per una altra part, el programa d'Ètica. Si ens fixem en el primer, hem de remarcar que des de la Filosofia 3/18, la lògica és entesa en tres nivells diferents:

1. Com lògica deductiva, que consisteix en aquelles regles que determinen l'estructura dels raonaments vàlids.
2. Quan la lògica significa donar raons, per tant, inclou la recerca i l'avaluació de les raons d'allò que s'ha dit o s'ha fet.
3. La lògica que uneix el raonament amb l'acció, és a dir, la lògica que significa actuar d'acord amb la raó i té relació amb les pautes d'un comportament raonable.

Així, el programa de Filosofia del llenguatge té com a fil conductor el descobriment d'algunes regles de pensament per part dels seus personatges. Hem de deixar clar que la lògica està interessada pels processos d'intel·ligència, però no pretén descriure com pensa l'esser humà, ja que això ho fa la psicologia. La lògica s'interessa pel llenguatge, però no tracta sobre la gramàtica ni descriu la manera de construir les oracions.

La lògica formal que es practica en aquest programa, a través del llibre 'El descubrimiento de Harry', és la lògica present en el llenguatge ordinari i no requereix d'un sistema complex de càlcul, sinó que apareix integrada en la reflexió i l'acció dels temes quotidians.

Pel que fa al programa d'Ètica, adreçat als alumnes de 3r i 4t d'ESO, és un programa que té dues vessants: una literària i una fílmica. La literària està basada en el relat de 'Lisa', i la part fílmica és una antologia de cinc pel·lícules que tracten aspectes d'ètica aplicada i que és una proposta que es desenvolupa al currículum de Catalunya.

El lema principal del programa d'Ètica, com tots els del projecte Filosofia 3/18, no és sinó una adaptació de la versió de Kant: "No es pot aprendre Filosofia sinó filosofar"; així també en ètica la pretensió és pensar i actuar èticament i no estudiar ètica com a disciplina acadèmica.

Com diu Lipman (1998):

En la educación moral hay un componente de razonamiento, como también hay un componente de construcción de carácter y uno de liberación emocional y de formación de la sensibilidad. La dificultad no está en concebir un programa de estudios que tenga en cuenta algún de estos aspectos, sino que los tenga en cuenta todos.

Aquest programa no delimita ni fixa continguts, tampoc proposa una doctrina ètica determinada. És un programa que té implícit un concepte de l'educació que encaixa perfectament amb les bases psicopedagògiques constructivistes que fonamenten la reforma educativa: l'ensenyament com a descobriment, com a recerca, on interessa tant el procés com el resultat i, per tant, treballant sobre Ètica s'afiancen les capacitats argumentatives, la crítica de les creences, la fermesa de les opinions i la invenció d'alternatives.

Així, aquest programa no està plantejat temàticament però tampoc defuig de temes que segueixen sent actuals com, per exemple, la dicotomia pensament-acció, la relació mitjans-fins, les pròpies aspiracions i el benestar comú, què entenem per racionalitat en ètica, etc.

Arribant ja al programa sobre Estètica, adreçat als alumnes de Batxillerat, vull destacar que aquest material no ha estat traduït al català pel Grup IREF ja que a l'edat cronològica que correspon el programa – després dels 16 anys – els alumnes de batxillerat poden escollir com assignatura lliure 'Estètica'. A més, com en aquest programa es treballa sobre la literatura, es considera que els alumnes, durant aquest curs escolar, ja cursen literatura castellana i literatura catalana. D'aquesta forma, no donarem gaire èmfasi en aquest programa i ens centrarem més en la part de 'Filosofia social i política', a través del llibre 'Mark', així com també ens fixarem amb el programa 'Filosofia i cinema'.

Pel que fa al primer, al programa de 'Filosofia social i política', parteix dels impulsos socials dels joves per reflexionar sobre les institucions a les que pertanyen i sobre els diversos rols que es donen en aquestes institucions. Per tant, es tractarà de ser més conscients del tipus de societat a la que pertanyen,

fent-los més crítics en relació als avantatges i defectes del funcionament de la societat.

La filosofia sempre ha tingut com a objectiu racionalitzar la realitat, ha buscat ordre i intel·ligibilitat en el món, ha intentat que l'esser humà retorne la mirada cap al seu propi ser i sobre el col·lectiu amb el que conviu (tant sigui la cultura, la política, el país o els sistemes de govern).

Aristòtil ja va definir a l'esser humà com a 'zoón logikón' i 'zoón politikón', és a dir, com a animal racional i com a animal social o polític. Precisament, aquest programa segueix el pensament polític d'Aristòtil que és inseparable del seu plantejament ètic, ja que els essers humans busquen la felicitat. La ciutat, és el mitjà a través del qual els ciutadans han d'exercitar-se en la virtut, que segons Aristòtil és l'excel·lència.

Així, algunes de les preguntes que poden anar sorgint durant aquest programa podrien ser: què és el que uneix als essers humans i què és allò que els desuneix? Per què sorgeixen els conflictes? La societat és la suma dels individus o és una altra cosa diferent? Quina és la relació de la societat amb els individus? Què és primer, la societat o els individus?

El relat d'aquest programa està ple d'aventures i desventures del protagonista, Mark, juntament amb el seu cercle d'amics. Està basat, principalment, en l'esforç que fan per aclarir qüestions que tots ens plantejem quotidianament, a casa, a l'escola o al carrer: qui ha de regular les normes de la societat? Per què no està bé robar? Quines relacions hi ha entre la moralitat i la legalitat?

Així, l'autor pretén fer reflexionar objectivament als lectors sobre l'existència d'institucions democràtiques i no democràtiques, i aconseguir criteris suficientment vàlids i coherents per jutjar, des de la seva posició de ciutadà, la societat en la que estan destinats a viure i conviure.

Per acabar, i en relació al programa 'Cinèfil: cinema i filosofia', només destacar que el Grup IREF va publicar un llibre on es recull l'experiència d'un treball sistemàtic fet amb el cinema i la filosofia. En aquest treball es poden veure una

sèrie de fitxes didàctiques que ens permeten aprofitar el potencial d'algunes pel·lícules per poder desenvolupar temàtiques filosòfiques d'interès.

Així, a nivell de Batxillerat, el que es pretén és acompanyar les matèries obligatòries de filosofia a través de la visualització de diverses pel·lícules, sobre les que es facilitaran una sèrie de preguntes que posaran l'accent en la reflexió sobre certs temes.

Els usos del cinema a les aules de Filosofia de Batxillerat ens permet treballar algunes pel·lícules de transfons filosòfic i/o històric que complementen la programació de la matèria, tant de primer com de segon curs. Per posar un exemple, citaré la pel·lícula "El nen salvatge" de François Truffaut, a través de la qual es poden discutir temes com la relació entre els animals i els humans, la relació entre la biologia i la cultura, etc. Totes les fitxes de les pel·lícules, que estan fetes pel GrupIREF, inclouen els recursos necessaris i la guia per poder treballar-les.

A part de tots aquests recursos que he citat, tant siguin els llibres dels alumnes com els llibres/manuals del professors, també hi ha altres recursos que el GrupIREF va actualitzant a través de la seva pàgina web. Es poden trobar recursos per poder dur a terme un 'Ecodiàleg', recursos per treballar la mort i el dol, recursos per treballar des de l'art, entre molts altres.

Per tant, comprovem com la Filosofia 3/18 és un projecte amb un currículum consolidat però flexible i unes bases, metodologia i recursos clars i precisos.

4.4. Es coneix i es posa en pràctica el projecte Filosofia 3/18 a Menorca?

Per saber si a Menorca es coneix i es posa en pràctica el projecte Filosofia 3/18, vaig preparar unes enquestes curtes a través de Google Forms que vaig enviar a tots els centres educatius de Menorca.

En aquestes enquestes es plantejaven les qüestions següents:

1. Al meu centre...
 - a) fem i aprenem filosofia a les matèries que venen marcades per llei

- b) coneixem el projecte Filosofia 3/18 i el posem a la pràctica
 - c) fem projectes on es posen en pràctica els valors i es desenvolupen els sabers pràctics de la Filosofia
2. Coneixeu el projecte Filosofia 3/18?
 - a) Si
 - b) No
 3. En una escala on '0' és gens i 10 és 'molt'. Quina importància li dona el vostre centre a l'educació emocional?
 4. Considera interessant la possibilitat de practicar la filosofia a l'escola des dels 3 anys? Creu que és possible?
 - a) Si / Si
 - b) Si / No
 - c) No / No
 5. Si el vostre centre fa activitats o projectes que tenen com a objectiu fer pensar als alumnes, promovent l'esperit crític, o projectes on es desenvolupin valors ètics, estètics, democràtics, etc... Podries explicar-ne, breument, un o dos? (Resposta oberta)

Els resultats no van ser molt satisfactoris ja que ho vaig enviar a 30 centres educatius i només van respondre 13, tot i que tinc 16 respostes ja que d'algun centre va respondre més d'una persona. L'enquesta la podia respondre el Director del centre, els professors del Departament de Filosofia i l'Orientador/a (en el cas dels centres de Primària).

D'aquesta forma, i degut a la poca participació per part dels centres, no considero que els resultats puguin aportar una visió molt real de la situació. Tot i així, vull fer referència a alguns aspectes que m'han cridat l'atenció en relació a les respostes rebudes.

En primer lloc, destacar que hi ha dos centres que posen en pràctica el projecte Filosofia 3/18, com és el cas de l'IES JM Quadrado i el CEIP Maria Lluïsa Serra.

Pel que fa a la resta, podem dir que la meitat dels centres imparteixen Filosofia de manera tradicional, com s'ha fet sempre i a través de les matèries que venen marcades per llei, i l'altra meitat fan projectes on es promouen els valors i l'esperit crític dels alumnes.

En segon lloc, destacar que un 93.3% dels enquestats coneix el projecte Filosofia 3/18 i més d'un 80% dels centres dóna molta importància a l'educació emocional dels alumnes. A més, un 66.7% considera interessant la possibilitat de fer Filosofia a partir dels 3 anys i ho veu possible, enfront un 26.7% que ho veu interessant però no creu que sigui possible aplicar-ho.

Per acabar, voldria fer referència a algunes de les activitats/projectes que els centres de Menorca realitzen i que tenen com a primer objectiu fer pensar als alumnes, promovent el seu esperit crític, els valors ètics, estètics, democràtics, etc.

- A l'IES Cap de Llevant, a 3r d'ESO, van fer un projecte anomenat "Judici a la publicitat". L'objectiu d'aquest projecte era treballar diversos valors ètics posant èmfasi a temes relacionats amb la publicitat però enfocant-los tant des del punt de vista de l'anunciant com des del punt de vista de l'espectador.
- A l'IES JM Quadrado, a 4t d'ESO, fan el projecte anual de "Campanyes de cooperació", sobretot amb l'objectiu de promoure l'ajuda als camps de refugiats sahrauís o col·laborant amb la Fundació Vicent Ferrer. Durant aquestes jornades es realitzen diverses activitats enfocades a desenvolupar la consciència social sobre la cooperació i activitats on s'intenten aconseguir recursos per poder ajudar als més necessitats.
- A l'IES JM Quadrado, a Batxillerat, realitzen anualment el "Concurs d'aforismes filosòfics", on hi participen alguns alumnes i, a través del qual, posen en pràctica les seves habilitats de pensament.

- Al CEIP Antoni Juan Alemany, a partir de la música i l'art, treballen tant l'esperit crític com la part emocional. Tenen tot un projecte que estan aplicant a nivell de Primària i consideren que està tenint bons resultats, tot i que no he volgut allargar-me ja que el meu treball va més enfocat a nivells de Secundària.
- A l'IES Biel Martí, tant a ESO com a Batxillerat, anualment es realitza el concurs de "Fotopensament". L'objectiu d'aquest concurs és que els alumnes presentin una foto pròpia i li apliquin un lema que porti a la reflexió.

Com podem comprovar, no hi ha moltes escoles ni centres de secundària que estiguin duent a terme projectes on la pràctica de la filosofia sigui l'eix vertebrador. Actualment, el que més s'està fent són activitats i projectes relacionats amb "l'educació emocional" dels alumnes, fet que em sembla del tot interessant però que no s'ajusta del tot als objectius que es volen aconseguir amb projectes com el de Filosofia 3/18.

És per aquest motiu que m'agradaria fer una proposta personal sobre aquest tema, és a dir, partint del projecte Filosofia 3/18, defensar que és possible fer filosofia a les aules de Menorca, centrant-me exclusivament amb els nivells de Secundària.

5. Proposta personal

5.1. És possible dur a terme projectes com el de Filosofia 3/18 a Menorca?

Com hem vist a l'apartat anterior, actualment, a les escoles i centres de Secundària de Menorca no s'estan posant en pràctica gaires projectes que tinguin la filosofia com a eix vertebrador, tot i que hi ha un parell de centres que posen en pràctica el projecte Filosofia 3/18. Per aquest motiu, m'agradaria explicar quins són, en primer lloc, els canvis que considero que serien necessaris per poder aconseguir que la filosofia sigui una part essencial en l'educació dels nostres alumnes i, en segon lloc, també m'agradaria fer referència als avantatges

i inconvenients d'aplicar aquest projecte (o projectes similars) a les nostres escoles.

Per acabar, em centraré en com aplicar un projecte d'aquestes característiques a Secundària, és a dir, tant a ESO com a Batxillerat, a més de proposar diverses situacions d'ensenyament-aprenentatge concretes, on es posen en pràctica les habilitats de pensament bàsiques de la filosofia.

a) Quins canvis serien necessaris per poder aplicar un projecte com el de Filosofia 3/18 a les aules de Secundària i Batxillerat?

Per poder aplicar un projecte com el de Filosofia 3/18 a les aules de Secundària i Batxillerat, en primer lloc, seria necessari un canvi estructural, és a dir, un canvi en el currículum educatiu tant d'ESO com de Batxillerat. Què vull dir amb un canvi estructural? Bàsicament, em refereixo a que seria necessari canviar les hores que es dediquen actualment a l'estudi i pràctica de la Filosofia.

Com hem dit anteriorment, a nivell d'ESO es dedica una hora setmanal a Valors Ètics (de forma optativa), tres hores setmanals a Filosofia de 1r de Batxillerat i tres hores setmanals a Història de la Filosofia de 2n. Per poder dur a terme el projecte Filosofia 3/18 calen, com a mínim, 2 hores lectives a la setmana. Per tant, el primer canvi que s'hauria d'aplicar és augmentar una hora lectiva, com a mínim, a nivell d'ESO i pel que fa a Batxillerat, es podrien combinar les classes magistrals de Filosofia amb les classes del projecte Filosofia 3/18. Afegir també que no estaria gens malament poder disposar de 4h setmanals tant a 1r com a 2n de Batxillerat.

A part d'aquest canvi en les hores dedicades a la pràctica de la Filosofia, també seria necessari un canvi en els currículums de les matèries, ja que, actualment, són currículums massa extensos i és molt difícil poder treballar tots els temes amb eficàcia i amb una metodologia operativa. Amb això faig referència sobretot als currículums de Batxillerat, pensats i dissenyats, exclusivament, per poder presentar-se a les proves de Selectivitat / Revàlida. Per tant, un altre canvi necessari seria modificar aquests currículums, reduint-los a temes més

transversals que ajudin als alumnes a entendre millor la Filosofia i que el seu objectiu no sigui, simplement, aprendre les teories de vuit autors de manera memorística.

Si es poguessin produir aquests dos canvis estructurals, tindríem molt de guanyat. Ara bé, son necessaris més canvis per poder aplicar un projecte com el de Filosofia 3/18 a les aules de Menorca.

Per exemple, un altre canvi, molt important també, fa referència a la formació dels professors. Amb això vull destacar que la formació dels professors que apliquen el projecte Filosofia 3/18 és essencial. No es tracta només de fer pensar als alumnes, de provocar en ells la curiositat envers certs temes, sinó que s'ha de saber com fer-los pensar i com guiar-los en el seu procés de reflexió. És important conèixer la importància de les preguntes que es van fent, així com tenir clares quines són les habilitats de pensament que es volen treballar.

Per conèixer tots aquests aspectes, seria necessari que es pogués dur a terme una formació als professors que hagin de formar part d'aquest projecte, ja que sense una formació adequada, és molt difícil que el projecte es pugui desenvolupar d'una forma correcta.

I per acabar, m'agradaria destacar un altre canvi que s'hauria de produir perquè fos possible aplicar un projecte com el de Filosofia 3/18 a les aules de Secundària i Batxillerat de Menorca. En concret, em refereixo a la necessitat de poder aplicar el projecte des d'Infantil i, d'aquesta manera, que es pogués produir la continuïtat a través del cicle de Primària.

És cert que són canvis que no depenen només del professors, sinó que depenen tant de la Conselleria de la Comunitat com del propi Ministeri d'Educació. Ara bé, considero que no hem de deixar de lluitar i que, tant des de les escoles com des dels instituts, s'ha de fer pressió, s'ha de començar a innovar poc a poc, s'han d'anar introduint petits canvis en la forma de funcionar i en les metodologies utilitzades i, sobretot, s'ha de demostrar que projectes com el de Filosofia 3/18 s'estan posant a la pràctica a altres comunitats i estan donant bons resultats.

b) Avantatges i inconvenients d'aplicar un projecte com el de Filosofia 3/18

Si apliquem el projecte Filosofia 3/18, els avantatges que es poden obtenir són els següents:

- Adquisició, per part dels alumnes, de les habilitats de pensament
- Millora en el desenvolupament d'altres matèries (gràcies a l'adquisició d'aquestes habilitats de pensament)
- Formació de persones crítiques que pensin per elles mateixes
- Aprenentatge, per part dels alumnes, del saber fer, saber estar, saber actuar, etc.
- Pràctica permanent de les 8 competències bàsiques (el projecte Filosofia 3/18 contempla totes les competències bàsiques)

Després de veure els avantatges que aquest projecte podria aportar a l'educació dels nostres alumnes, també és necessari veure si existeix algun inconvenient i, sincerament, des de la meua perspectiva, no he trobat cap inconvenient com a conseqüència d'aplicar aquest projecte. De fet, alguns estudis fets a Catalunya demostren que el projecte funciona i han vist canvis en el procés d'aprenentatge de molts dels alumnes que han participat.

És per aquesta raó que no puc fer un llistat d'inconvenients però el que sí voldria destacar, i recordar, és que per poder dur a terme un projecte com aquest, són necessaris els canvis que he proposat a l'apartat anterior. Per tant, si aquests canvis no es donen, és molt difícil que es pugui dur a terme el projecte de la forma correcta. Així doncs, aquests serien els principals inconvenients.

Ara que ja sabem, en general, quins canvis són necessaris per poder aplicar un projecte com el de Filosofia 3/18, així com també coneixem les coses positives i negatives que es donarien si s'apliqués, vull centrar-me exclusivament en l'aplicació d'aquest projecte a un centre de Secundària i Batxillerat.

5.2. Com aplicar un projecte com aquest a Secundària i Batxillerat?

Per començar, m'agradaria deixar clar que perquè un projecte com aquest funcioni ha de tenir continuïtat, és a dir, s'ha d'aplicar des dels 3 anys fins els 18. Faig referència a això perquè hem de tenir en compte que si al nostre institut arriben alumnes que no saben què és Filosofia 3/18 perquè a la seva escola no n'han fet mai, no ens hem d'espantar. Segurament, aquests alumnes no puguin arribar a desenvolupar unes habilitats de pensament com aquells que les han treballat des dels 3 anys, però tot i així, nosaltres, els mestres hem de ser capaços de fer-los pensar i de pensar conjuntament.

Com aquest treball de fi de màster va dirigit als nivells de Secundària i Batxillerat, deixaré de banda l'Educació Primària i l'Educació Infantil i em centraré en les etapes superiors. Amb això, no vull treure importància al que es fa i/o s'hauria de fer a les aules de Primària o Infantil, sinó que he volgut centrar-me més en la part del projecte que jo, com a futura mestra, podré dur a terme.

Com fem sessions de Filosofia 3/18 a Secundària?

En primer lloc, com ja he comentat anteriorment en aquest treball, la Filosofia a ESO es practica una hora setmanal a través de la matèria de Valors Ètics (si l'alumne l'ha escollit envers Religió). Per tant, seria possible fer Filosofia 3/18 en comptes de Valors Ètics, ja que aquests també es poden treballar a través del mateix projecte.

Ara bé, també he comentat que perquè el projecte funcioni millor serien necessàries dues sessions setmanals. Així que considero que estaria bé reordenar les càrregues d'hores lectives de totes les assignatures.

Després de tenir en compte aquests dos aspectes, vull explicar com seria la metodologia i els recursos que es podrien utilitzar a una aula de Secundària, aplicant el projecte Filosofia 3/18. Recordem que els temes que es tractaven a Secundària eren la Lògica i l'Ètica.

Pel que fa la metodologia del projecte, cal tenir present que el mestre ha de conèixer de cap a peus els llibres (lectures) que es treballen en aquest nivell, concretament els llibres de 'Lisa' i 'El descobriment de Harry Stottlemeier', per

poder crear i posar a la pràctica aquelles activitats que consideri més adequades pel seu grup d'alumnes.

El Grup IREF, a un dels seus butlletins, va publicar com hauria de ser l'estructura d'una sessió de Filosofia 3/18 i com considero que em pot servir per a la tasca de fer Filosofia 3/18 amb alumnes de Secundària, voldria deixar constància del que considero que és més interessant.

En primer lloc, s'estableixen unes condicions prèvies com, per exemple, crear un bon ambient i un bon clima per a activitats on s'hagi de pensar i parlar. Per exemple: fer les classes a un lloc on no hi hagi molt soroll, amb una llum càlida, amb música suau de fons, entre d'altres.

En segon lloc, és important que quan es comença cada sessió es recordin les regles del joc, que s'establiran sempre a principi de curs. No estaria malament que aquestes regles estiguessin penjades a la vista de tots per si s'ha de recordar en algun moment. A part de recordar aquestes regles, és necessari establir una relació amb la sessió anterior, és a dir, els alumnes han de saber perquè fan les coses i amb aquest recordatori han de poder relacionar el que es va fer a la sessió anterior i el que es farà a la sessió actual.

Les sessions de Filosofia 3/18 consten de varies activitats, tot i que és flexible i es poden anar fent altres activitats que ens semblin interessants. Les activitats bàsiques que es duen a terme a les sessions del projecte són:

- Activitats de lectura
- Activitats de pissarra
- Activitats de diàleg

Vist així, sembla excessivament general, així que explicaré resumidament en que consisteixen aquestes activitats.

Les activitats de lectura són, com diu el propi nom, activitats on es llegeix una part d'un capítol del llibre de lectura que s'estigui treballant. Des del projecte s'ha pensat que perquè aquesta activitat no sigui tan monòtona, es poden proposar

diferents maneres de llegir (lectura teatral, lectura col·lectiva, lectura silenciosa, lectura del mestre, etc.).

Pel que fa a les activitats de pissarra, són essencials ja que sol ser el moment més important de la sessió. Amb aquesta activitat es pretén recollir l'interès dels alumnes sobre els temes a partir dels quals s'establirà el posterior diàleg. L'activitat de pissarra consisteix, bàsicament, en preguntar als alumnes quin és l'aspecte que els hi ha agradat més de la lectura, què li suggereix, quines idees et sorprenen més, què podria ser interessant discutir sobre aquesta lectura, entre moltes altres preguntes que el professor ha de preparar i ser àgil com per recollir la informació que els alumnes van donant. Pot ser una molt bona idea, anar anotant les idees dels alumnes a cartolines, pissarres digitals o altres formats, per tal de poder tornar-hi quan sigui necessari.

Com hem vist, hi ha diverses formes de fer les lectures, així que també hi ha diverses formes de fer les activitats de pissarra. Per exemple:

- els alumnes poden anar responent espontàniament i algú anota el que es va dient
- els alumnes són els que fan preguntes i es van responent entre ells (es pot fer oralment o també que un alumne passi una pregunta a l'alumne del costat, el qual haurà de respondre).
- els alumnes expliquen què pensen i que els suggereix la lectura a través de la mediació d'un llenguatge plàstic o corporal (collage, dibuixos, etc.).
- els alumnes poden fer pissarres temàtiques amb els temes que planteja la lectura.
- Es poden fer tantes pissarres diferents com imaginació tinguin tant el professor com els alumnes

En darrer lloc, i pel que fa a les activitats de diàleg, aquest comença a partir de l'activitat de pissarra. El tema a dialogar dependrà tant de les preguntes com dels temes que es plantegin després de la lectura.

Per dur a terme el diàleg filosòfic, és important tenir en compte una sèrie de qüestions:

- La importància de seure en rotllana: així tots els alumnes es veuen entre ells
- La importància de fer una roda d'intervencions on tothom hagi de parlar, així ens assegurem de la plena participació en el diàleg
- Anar sintetitzant la informació per poder passar d'un aspecte a un altre
- Fer preguntes de seguiment i/o aprofundiment per ajudar a pensar
- Fer grups de dos-tres alumnes amb alguna pregunta a debatre durant 5 o 6 minuts abans de tornar al diàleg col·lectiu, per poder parlar-ho després entre tots
- Altres metodologies que se'ns puguin anar acudint durant la pràctica.

A part d'aquesta estructura a seguir a les sessions, sempre destacant que és totalment flexible, també és important tenir en compte que existeixen estratègies per incentivar la motivació dels alumnes. És important, per exemple, utilitzar recursos com quadres, música, fotografies, cinema, etc.

Els alumnes d'avui en dia estan molt lligats a les TIC, així que els professors hem d'intentar utilitzar recursos que els hi cridin l'atenció i que, a la vegada, tinguin relació amb els temes que es tracten a les lectures.

El Gruplref disposa, a la seva web, d'una llarga llista de recursos gratuïts per descarregar, a part de tots els Manuals que acompanyen a cadascuna de les lectures del currículum que es poden comprar i que disposen de moltes activitats variades per fer envers la lectura.

Com fem sessions de Filosofia 3/18 a Batxillerat?

Quan parlem de fer Filosofia 3/18 a Batxillerat, l'assumpte es complica una mica perquè, com ja sabem, els alumnes que fan Batxillerat normalment es preparen per fer la Selectivitat i les matèries estan enquadrades dins un temari del que no es pot defugir, ja que serà el temari sobre el que s'hauran d'examinar.

Per aquest motiu, si no canvia aquest mètode d'avaluació establert des de fa molts anys, serà difícil fer projectes a Batxillerat. Tot i així, sempre es pot intentar buscar un recurs que faciliti la comprensió dels temes establerts a les matèries de Filosofia de 1r i Història de la Filosofia de 2n.

Hem de recordar que el projecte Filosofia 3/18 estableix una lectura per cada nivell de Batxillerat, a 1r es tracta l'Estètica i a 2n es parla de Filosofia social i política. Ara bé, com acabo de comentar, veig molt difícil que es puguin fer les mateixes activitats que es poden realitzar a la ESO. A Batxillerat, per les exigències del currículum i el temari tan extens, no hi ha temps material per fer llegir un llibre als alumnes i, sobretot, treballar-lo amb activitats. Per això considero que, de moment, si les lleis no canvien... una opció és aplicar el programa CINÈFIL, que és una combinació de cinema i filosofia.

A través del cinema es pot aconseguir que els alumnes mirin més enllà del que és evident, que reflexionin sobre el que veuen, que puguin lligar el que veuen amb el que diuen les teories dels filòsofs que estem estudiant. En definitiva, el cinema pot servir com a eina creadora de debats sobre temes fonamentals.

Així, des del projecte Filosofia 3/18, el que es pretén amb aquest programa de cinema i filosofia és:

- Aproximar el pensament d'alguns filòsofs a través del cinema
- Analitzar el cinema com una eina didàctica per adquirir una nova percepció del món
- Proposar el cinema com si fos un text filosòfic que es pot llegir i interpretar
- Analitzar pel·lícules on apareguin temes fonamentals de la tradició filosòfica
- Preparar materials didàctics, dossiers, que facilitin el treball teòric a l'aula
- Mostrar que tant el cinema com la filosofia són disciplines creatives

D'aquesta manera, es poden utilitzar els recursos del cinema per ajudar als alumnes a entendre millor el temari establert als dos cursos de Batxillerat.

En la meua opinió, a part del recurs del cinema, considero que hi ha altres recursos que també ens poden servir per apropar els alumnes a aquells temes

fonamentals de la filosofia. Per exemple, considero que una notícia d'un diari, un article, una obra d'art, qualsevol recurs pot ser bo per motivar als alumnes i ajudar-los a pensar i entendre millor allò que estan intentant estudiar.

S'ha de tenir en compte, però, que els recursos s'han d'utilitzar sempre amb l'objectiu d'establir una relació amb el temari que s'està fent en aquell moment. Per això, és el professor l'encarregat de decidir quins són els recursos més adients. Per fer una bona tria és imprescindible conèixer els recursos a utilitzar i, sobretot, preparar amb cura com es treballaran.

A continuació, vull deixar constància d'alguns exemples de recursos tant per Secundària com per Batxillerat que, en la meva opinió, poden ser interessants per treballar a l'aula i que segueixen, de manera flexible, l'estructura i metodologia que proposa el projecte Filosofia 3/18.

5.3. Proposta personal d'aplicació del projecte mitjançant diverses activitats tant a nivell d'ESO com a nivell de Batxillerat

En aquest apartat vull proposar diverses activitats i recursos que considero que es podrien utilitzar per dur a terme les sessions de Filosofia 3/18 amb alumnes d'ESO i de Batxillerat.

En primer lloc, vull fer referència als recursos i les respectives activitats que proposo per fer a nivell d'ESO:

Activitats per ESO

1. Recurs: Capítol de *Black Mirror* titulat 'Nosedive' (Sèrie de televisió)

Es proposa veure aquest capítol a l'aula i es plantegen una sèrie de preguntes quan tots ja l'han vist. Aquest recurs va destinat a alumnes de 3r i 4t d'ESO. Es treballa amb la metodologia que segueix el projecte Filosofia 3/18, és a dir, primerament es fa un procés d'observació, en aquest cas veure el capítol, després el professor planteja preguntes com per exemple:

- Què heu sentit després de veure aquesta història?

- T'has sentit reflectit/da en certs moments amb el personatge principal?
- Creieu que aquesta història té alguna relació amb la societat actual?
- Quin títol li posaríeu a aquesta història?

Després de la intervenció dels alumnes, s'aniran anotant les idees que vagin aportant, mitjançant l'activitat de pissarra que hem explicat abans amb més detall. Recordar que es pot fer l'activitat de pissarra de moltes maneres diferents.

I, òbviament, després de l'activitat de pissarra es faria l'activitat de diàleg on es contrarestarien idees i, d'aquesta manera els alumnes anirien aprenent que no tots podem tenir opinions semblants i el que això comporta.

Amb aquesta activitat es pretén que els alumnes reflexionin i dialoguin sobre les noves tecnologies, les addicions i les xarxes socials. Mitjançant les activitats de pissarra, sempre que es facin bones preguntes, es pot aconseguir que els alumnes pensin i, sobretot, que posin en pràctica les seves habilitats de pensament. Per exemple, en aquesta activitat han de relacionar la seva vida actual, la societat en la que viuen, amb la societat que apareix al capítol. O, per exemple, quan se'ls hi demana que posin un títol a la història, han d'intentar practicar el pensament creatiu i saber sintetitzar per poder posar un títol.

Considero que a través de recursos com són les sèries de televisió, es poden aconseguir reflexions sobre temes actuals i plenament filosòfics. Així que considero que és un bon recurs per utilitzar a l'aula i, sobretot, a les sessions de Filosofia 3/18.

2. Llibre 'Wonder' (Guia Filosofia 3/18)

Aquest llibre parla sobre la història d'un adolescent diferent a la resta, per què diferent? Perquè pateix una deformació a la cara. La història del llibre és la història d'August, un adolescent que, en primera persona, ens explica les seves vivències i els seus sentiments (sobretot amb els amics, a l'escola i amb la família).

Considero que aquest llibre és un bon recurs per tractar el tema de la diversitat funcional, el respecte, la comprensió i d'altres valors que són importants en la nostra societat. El recurs es pot utilitzar de moltes maneres diferents, depèn del professor/a. Amb això vull dir que tant es pot llegir tot el llibre i treballar-lo, així com també es pot treballar sobre certes parts del llibre.

En aquest cas, vull destacar que el GrupIREF ha creat una guia per treballar sobre aquest llibre. És una guia on apareixen moltes activitats diverses per realitzar a l'aula.

M'agradaria destacar una d'elles i, d'aquesta manera, poder posar un exemple d'activitat a través d'aquest recurs.

Per començar l'activitat es llegiria un paràgraf del llibre, en relació al tema que volem encetar. Per exemple:

Pàg. 11: “Ja sé que no sóc un nen de deu anys normal i corrent.” “Vull dir que faig coses normals: menjo gelats, vaig en bici, jugo a pilota, tinc una Xbox. Tot això fa que sigui normal. Suposo.”

El tema que volem tractar és 'Ser diferent'. Què vol dir ser diferent? Què vol dir ser normal? El moment de llegir el paràgraf seria l'observació, així que després passaríem al moment de l'activitat de pissarra, a plantejar les preguntes i després a establir el diàleg filosòfic. Unes altres preguntes que també es podrien anar plantejant serien:

- Quina diferència hi ha entre una flor normal i una flor estranya?
- Quina diferència hi ha entre un dia normal i un dia peculiar?
- Quina diferència hi ha entre una cançó normal i una cançó diferent?
- Quina diferència hi ha entre un nen normal i un nen especial?
- Coneixes alguna persona que en certa manera sigui normal i en certa manera, no?
- Pot ser que totes les persones siguin normals en certa manera?
- Pot ser que no hi hagi ningú que sigui normal en tots els aspectes?

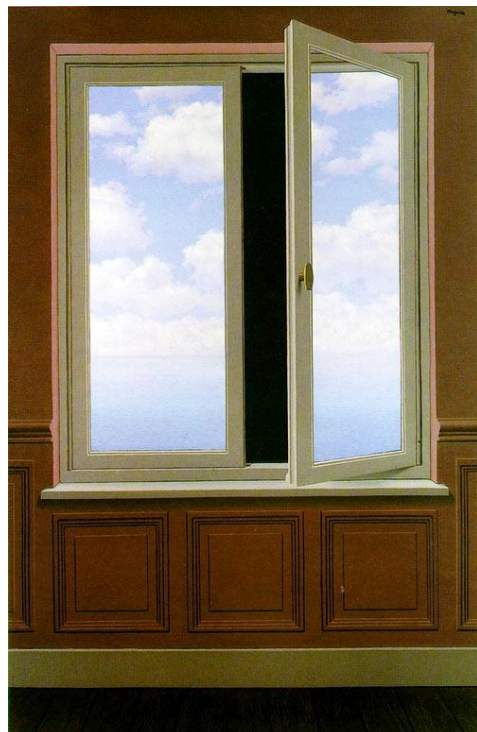
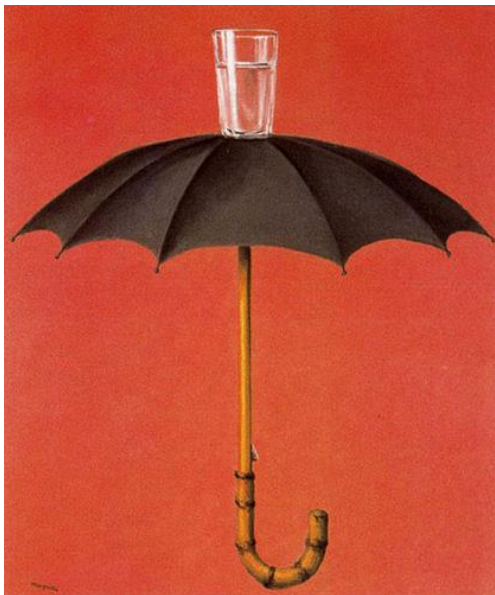
- Si tens un físic normal, ja ets normal?
- Podries tenir un físic molt poc corrent i ser normal igualment?
- Pots ser normal, encara que hi hagi gent que no ho trobi?

Així, a través d'aquestes qüestions es van creant dubtes i més preguntes que acaben encetant el diàleg. El professor/a ha d'intentar guiar i fer pensar als alumnes a través de les preguntes. En definitiva, el fer preguntes és una de les coses més essencials del projecte Filosofia 3/18.

3. Observació d'obres d'art

A través de diverses obres d'art també es pot aconseguir que els nostres alumnes de Secundària posin en pràctica les seves habilitats de pensament. Com podem fer-ho?

Aquesta activitat començaria, com tota sessió de Filosofia 3/18, amb el procés d'observació, on en aquest cas s'observarien els quadres següents:

Els quadres s'exposarien un per un, és a dir, s'ensenyaria una imatge i es farien les preguntes escollides. Després es mostraria el segon quadre i es farien un altre tipus de preguntes. Per exemple:

En el cas del quadre 1, es preguntaria:

- On col·locaries aquest quadre?
- Què et fa sentir?
- Quin títol li posaries?

En el cas del quadre 2, es preguntaria:

- Defineix amb 3 paraules aquest quadre.
- Què creus que representa?
- Què creus que és el que més destaca?

A partir de les respostes dels alumnes, el que es faria es plantejar-los el perquè de les seves respostes. Per exemple: si un alumne em diu que col·locaria el quadre a una sala d'espera d'un hospital, li preguntaria perquè. Llavors l'alumne estaria pensant sobre el seu propi pensament i també practicaria el seu pensament creatiu. A més, tots els companys podrien gaudir de les respostes dels demes i exposar les seves opinions al respecte.

És d'aquesta forma com de l'activitat de la pissarra es passaria a l'activitat del diàleg filosòfic.

Activitats per Batxillerat

1. Cine i filosofia

Com ja he explicat a un altre apartat, es considera que el cinema pot ser un recurs pedagògic molt eficient si s'utilitza de manera correcta i es treballa sobre ell. És per aquest motiu que he volgut incloure una pel·lícula com a recurs a utilitzar per encetar unes noves sessions de Filosofia 3/18, en aquest cas a una aula de Secundària.

Per realitzar aquesta activitat, i degut a les exigències sobre el currículum que es donen a Batxillerat, he decidit escollir una pel·lícula on apareixen molts conceptes sobre el filòsof Nietzsche. D'aquesta manera, a part d'encetar un diàleg sobre diversos temes que apareixen a la pel·lícula, els alumnes poden aprendre d'una forma diferent la teoria de Nietzsche (obligatòria per les proves que han de realitzar quan acaben Batxillerat i escullen fer la prova de Filosofia).

La pel·lícula que he escollit es titula "Más allá del bien y del mal", és una pel·lícula italiana de la directora Berlín Affair i l'argument principal és la relació que mantenen el filòsof Friedrich Nietzsche, l'escriptor Paul Rée i la psicoanalista Lou Von Salomé. Hi apareixen temes com la mort de Déu, el nihilisme, la lluita entre lo apol·lini i lo dionisiac, entre molts altres.

Tot i així, a part de poder repassar aquestes teories de l'autor, a través de preguntes i diàlegs, hi ha un tema que es tracta a la pel·lícula que podria servir per encetar una sessió de Filosofia 3/18.

El tema en qüestió és el triomf de la vida sobre la mort, un tema molt discutit per Nietzsche. Partint d'aquest tema es pot començar una sessió de Filosofia 3/18 mirant una escena específica de la pel·lícula on hi aparegui reflectit el tema, per tant, aquest seria el procés d'observació. Després es faria l'activitat de pissarra, de forma col·lectiva, en grups de 4 haurien de pensar les respostes a les preguntes i després es posarien totes les idees en comú.

Es podrien fer preguntes sobre viure intensament o viure de forma més relaxada. També es podria plantejar la qüestió següent: Què penseu de la frase 'Quan naixem, comencem a morir'. Realment, per preparar les preguntes exactes, és necessari escollir una escena concreta de la pel·lícula. En el meu cas, no he escollit l'escena concreta, sinó que he preferit explicar la metodologia que es seguiria en el cas d'utilitzar una pel·lícula com a recurs per aplicar el projecte Filosofia 3/18 a una aula de Batxillerat.

Així, seguint la metodologia del projecte, primer es visualitzaria la pel·lícula (preferiblement a l'aula, per assegurar que tots els alumnes la veuen) i després es farien les activitats de pissarra i diàleg. En aquest cas, l'activitat de pissarra

es faria a través de les respostes que els alumnes donin de les preguntes que es vagin plantejant sobre escenes concretes de la pel·lícula. A partir de les respostes dels alumnes, es fa una síntesis i s'escullen dos temes sobre els que s'encetarà el diàleg filosòfic.

Aquesta activitat va dirigida, principalment, per 2n de Batxillerat i considero que pot ser una bona opció, tant sigui per repassar les teories de l'autor com per 'fer filosofia' (diferent d'aprendre filosofia).

2. Premsa (noticia)

Una altra activitat diferent que es pot fer amb els alumnes que cursen Filosofia i/o Història de la Filosofia a Batxillerat és comentar notícies de la premsa. Per aquest motiu, he considerat bona opció utilitzar una noticia de la premsa per dur a termes una o dues sessions de Filosofia 3/18 amb els alumnes.

Com ja he comentat, la meva proposta és que des de les bases i metodologia del projecte Filosofia 3/18, plantejo una sèrie d'activitats que s'ajusten a allò que es proposa. En aquest cas, la meva proposta consisteix en escollir una noticia de premsa que tingui relació amb els temes que s'estan estudiant en aquell moment o que parli sobre la filosofia i llegir-la a l'aula entre tots.

Després d'haver-la llegit (que seria el procés d'observació), es començarien a plantejar les qüestions que considerem pertinents i adequades per treballar sobre el recurs (com en els altres casos, les preguntes són una de la part important del procés). Per tant, es faria l'activitat de pissarra, reunint les respostes, idees i preguntes dels alumnes. Es faria una síntesi per triar els temes i, a continuació, es faria l'activitat de diàleg filosòfic.

6. Conclusions

Després d'haver realitzat aquest treball, he de destacar diversos aspectes dels que m'agradaria deixar constància.

En primer lloc, comentar que necessitava fer aquest treball per donar llum a la poca consideració que es dona a l'ensenyament de la Filosofia, sobretot després de l'aplicació de la LOMCE. A part, també volia defensar la filosofia pràctica, que és la gran desconeguda per molta gent. Amb això vull dir que, normalment, la gent reconeix la filosofia com un cúmul de teories d'autors antics plenes de pensaments o idees, és a dir, la filosofia teòrica, però no saben que, sense donar-se compte fan filosofia a diari, i que a través d'aquest 'filosofar' es desenvolupen les habilitats de pensament.

Dit això, destacar que l'objectiu principal del treball era demostrar que és possible fer Filosofia des dels 3 anys fins els 18. Evidentment, no ho he pogut demostrar a través d'experiències personals perquè encara no tinc la possibilitat de poder exercir de professora. Ara bé, voldria explicar que quan vaig fer les pràctiques del màster, amb un dels grups d'ESO vaig fer l'activitat del capítol de la sèrie que he explicat a l'apartat anterior. La veritat és que els alumnes es van sorprendre perquè no estaven acostumats a seguir aquesta metodologia, tot i així els hi va agradar i vaig notar molta motivació per part de més de la meitat del grup.

Amb aquesta experiència vull donar a entendre que tot i que són necessaris alguns canvis que no depenen només dels professors o els mateixos centres per poder aplicar projectes com el de Filosofia 3/18, és possible anar canviant coses a les nostres sessions, sigui de la matèria que sigui, és a dir, proposant noves activitats, lligades sempre amb els temes a tractar.

Considero que donant bons arguments sobre resultats de projectes similars i demostrant els bons resultats que s'estan donant, es pot fer pinya i pressió cap a la Conselleria i el Ministeri d'Educació

En segon lloc, també voldria destacar que una de les dificultats principals que he trobat per poder fer aquest treball és la comunicació amb els centres educatius. A l'hora de fer les enquestes, no vaig rebre les respostes que esperava i no vaig

voler insistir ja que, durant les pràctiques, vaig poder comprovar al ritme que funciona un centre educatiu (sempre queden coses per fer).

En tercer lloc, i ja per acabar, destacar que amb la realització d'aquest treball he pogut aprendre a aplicar un projecte però a través dels meus propis recursos. Amb això vull dir, concretament, que a través de la metodologia que utilitza el projecte Filosofia 3/18, he pogut pensar en certs recursos que em servien per poder fer sessions de Filosofia 3/18 amb els meus futurs alumnes d'ESO i Batxillerat. Sempre tenint en compte el currículum educatiu, ja que, de moment, el projecte com a tal, no s'aplica de manera continuada a les aules menorquines.

Aquest aprenentatge és molt positiu i em motiva per seguir aprenent. A més, si em centro en els aprenentatges que he adquirit durant el Màster de professorat, aquest treball és la clau de tot el Màster perquè si del que es tracta, en el meu cas, és d'impartir classes de Filosofia, considero que fer classes de Filosofia utilitzant metodologies com la del projecte Filosofia 3/18 és bastant innovador i el resultat pot ser molt satisfactori, ajudant inclús en la millora d'altres matèries.

Finalment, comentar que espero que a través d'aquest treball hagueu pogut descobrir aspectes de la filosofia que desconeu i, sobretot, que hagueu après que la pràctica de la filosofia des de molt petits pot ser molt beneficiosa per a poder formar persones crítiques, creatives i curioses.

7. Referències bibliogràfiques

- Altarés, G. i Álvarez, P. (2015). *Platón, expulsado de classe*.
Madrid: El País Digital. Recuperat de
http://politica.elpais.com/politica/2015/10/02/actualidad/1443800282_346551.html?rel=mas
- De Puig, I. (2012). *Fer filosofia a l'escola*.
Vic. Catalunya: Eumo Editorial
- Gruplref. (2017). *Què és el projecte Filosofia 3/18?*.
Catalunya: Gruplref. Recuperat de
<http://www.grupiref.org/#GrupIREF/RECURSOS>
- Lescano, R. (2015). *Martha Nussbaum: el riesgo de una educación basada en el PBI y sin humanidades*.
Perú: La Mula. Recuperat de
<https://redaccion.lamura.pe/2015/12/15/martha-nussbaum-el-riesgo-de-una-educacion-basada-en-el-pbi-y-sin-humanidades/rlescanomendez/>
- Lipman, M. (1998). *La filosofía en el aula*.
Madrid: Ediciones de la Torre
- Lipman, M. (2003). *Thinking in education*.
Reino Unido: Cambridge
- Terricabras, J.M. (1999). *Atrévete a pensar*.
Barcelona: Paidós

8. Bibliografía

- Lipman, M. (2004). *Natasha: aprender a pensar con Vygotsky*.
Barcelona: Gedisa.

- Palacio, R.J. (2012). *Wonder*.
Barcelona: Nube de tinta.

- Marina, J.A. (2009). *El aprendizaje de la sabiduría*.
Barcelona: Ariel.

9. Annexos

a) Respostes de les enquestes realitzades als centres educatius de Menorca

M'ha estat impossible adjuntar les respostes de les enquestes ja que les tinc en pdf i no he trobat la manera de posar-ho al Word. I p, juntament amb el treball. A més, per entregar aquest treball on-line només podia adjuntar un arxiu. Els annexos els he adjuntat amb els treballs impresos. Ara bé, si fos necessari, podria enviar els annexos en un altre arxiu a la direcció de correu que em pugueu facilitar, només m'ho heu de comunicar. Gràcies.